

TURISTIČKA VALORIZACIJA KULTURNO-POVIJESNE BAŠTINE U OPĆINI KUPRES – GEOGRAFSKI ASPEKT

Izabela Ćavar

Sveučilište u Mostaru,

Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti, Studij geografije,

Mostar, Matice hrvatske b.b., Bosna i Hercegovina

izabela.cicak@gmail.com; izabela.cavar@fpmoz.sum.ba

Kulturno-povijesna baština općine Kupres, kojom se bavi i Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, nije uvrštena u lokalnu turističku ponudu. Ona je nepoznata, zapuštena i teško dostupna. U općini Kupres nalazi se 30 lokaliteta kulturnih dobara od prapovijesnog razdoblja do XX. stoljeća. Posebnu vrijednost predstavljaju nekropole s više od 1000 registriranih stećaka. U radu je urađena valorizacija i identifikacija kulturno-povijesne baštine s geografskog aspekta. Valorizacijom baštine u turističke svrhe izvršena je podjela u četiri skupine: 1. arheološki lokaliteti, 2. prostorne cjeline i znamenita područja, 3. crkvena baština i 4. spomenici kulture. Na osnovi geografskih elemenata valorizacije za potrebe turizma određen je njen značaj na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini. Korištenjem GIS-alata moguća je vizualizacija kulturnih dobara na karti koja bi služila kao podloga za suvremenu ponudu turističkih atrakcija u općini Kupres. Održivi razvoj turizma može značiti revitalizaciju ruralnih prostora, za čim ova depopulacijska općina svakako ima potrebu.

Ključne riječi: Općina Kupres, kulturno-povijesna baština, identifikacija, geografska valorizacija, revitalizacija ruralnih prostora

TOURIST VALORIZATION OF CULTURAL-HISTORICAL HERITAGE IN KUPRES MUNICIPALITY-GEOGRAPHICAL ASPECT

Izabela Ćavar

University of Mostar, Faculty of Science and Education, Department of Geography

Mostar, Matice hrvatske b.b., Bosna i Hercegovina

izabela.cicak@gmail.com; izabela.cavar@fpmoz.sum.ba

Cultural-historical heritage of Kupres municipality, which is part of interest of Commission to Preserve National Monuments of Bosnia and Herzegovina, is not included in local tourist offer. It is unknown, neglected and hardly accessible. There are 30 cultural heritage localities in Kupres, dating back from prehistoric periods to 20th century. Over 1000 registered 'stećak'- Bosnian medieval tombstones represent a special value. Valorisation and identification of cultural-historical heritage from the geographical aspect was done in this paper. By valorising cultural-historical heritage for the purpose of tourism, it is divided into four groups: 1. archaeological sites 2. spatial units and landmarks 3. ecclesiastical heritage and 4. cultural monuments. On the basis of geographical elements of valorisation for tourism needs, their significance at the local, regional and national level is determined. By using GIS tools it is possible to visualise cultural goods on a map which could be used as a basis for modern offer of tourist attractions in Kupres municipality. Sustainable

development of tourism can mean revitalisation of rural areas, which is a necessity for this depopulated municipality.

Key words: *Kupres municipality, cultural-historical heritage, identification, geographical valorisation, revitalization of rural areas*

UVOD

INTRODUCTION

Općina Kupres zahvaljujući povoljnom geografskom položaju ima veliki potencijal za razvoj selektivnih oblika turizma. Na ovom prostoru turizam je u razvoju, te uvrštanje kulturno-povjesne baštine u turističku ponudu, bio bi veliki doprinos za proširivanje i obogaćivanje turističkih atrakcija općine Kupres. U općini Kupres nalazi se 30 lokaliteta kulturnih dobara ali veliki problem predstavlja zapostavljanje, uništavanje te općenito nebriga lokalnog stanovništva za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara. Kulturno-povjesna baština ove općine nalazi se u blizini ruralnih naselja u kojima je izražena depopulacija stanovništva, a valorizacija kulturnih dobara i njihovo uvrštanje u turističku ponudu bi značilo revitalizaciju ruralnih prostora.

U radu je urađena identifikacija i valorizacija zapuštene kulturno-povjesne baštine općine Kupres. Identifikacijom kulturna dobra su radi bolje preglednosti podijeljena po pojedinim povijesnim razdobljima. Turističkom valorizacijom kulturna dobra su podijeljena u četiri skupine. Primjenom GIS alata urađeno je pozicioniranje kulturnih dobara u prostoru općine Kupres, što bi moglo poslužiti kao podloga za kreiranje turističkih karata te obogaćivanje i uvrštanje kulturnih dobara u turističku ponudu.

Kulturno-povjesnom baštinom 1950-ih i 1980-ih godina XX st. bavili su se poznati arheolozi. Najznačajniji autori koji su istraživali i pisali o kulturnim dobrima općine Kupres su Đuro Basler (1953.), Alojz Benac (1986.), Šefik Bešlagić (1954.). Basler i Benac bavili su se istraživanjem kulturnih dobara iz prapovijesnog razdoblja. Najveći doprinos dao je Benac jer se posebno posvetio istraživanju „tumula“ u općini Kupres. Bešlagić je svoja istraživanja usmjerio na srednjovjekovne nekropole stećaka. O kulturnim dobrima ovoga kraja pisali su i autori 1980-ih i 1990-ih, a to su: Mate Džaja (1989.), Miroslav Džaja i Krunoslav Draganović (1994.). U novije vrijeme Dubravko Lovrenović (2009) bavi se istraživanjem stećaka na području FBiH, pa tako i na području općine Kupres. Katastar općine Kupres u suradnji s Povjerenstvom za očuvanje nacionalnih spomenika izradili su 2013. godine detaljnu studiju o identifikaciji i razmještaju tumula na području općine Kupres.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH i šumskogospodarsko područje „Kupreško“, Šumarija „Kupres“ jedini imaju projekte u cilju očuvanja kulturno-povjesne i prirodne baštine općine Kupres. Zadaća Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH je identifikacija kulturnih dobara i na osnovu odluka povjerenstva pokušaj zaštite i očuvanje vrijednih nacionalnih bogatstava.

U radu su analizirani turistički potencijali odnosno potencijali kulturnopovijsne baštine i njihova trenutna situacija, a „mozaik“ metodom pokazuje se razmještaj kulturnih dobara u geografskom prostoru i kroz pojedina povijesna razdoblja. Analizirani su turistički potencijali s kojim raspolaže općina Kupres za razvoj selektivnih oblika turizma, analiza je rađena na osnovu dostupne literature o kulturno-povijesnoj baštini autora koji su pisali 50-tih, 80-tih i 90-tih godina XX stoljeća, te su urađena terenska istraživanja na osnovu kojih se

moglo utvrditi trenutno stanje kulturnih dobara. Terenska istraživanja su podrazumijevala obilazak pojedinih značajnijih lokaliteta te posjetu muzeju i samostanu „Gorica“ u Livnu.

Metodom sinteze pokazana je posebnost pojedinih kulturnih dobara, naglašena su i izdvojena kulturna dobra koja bi mogla biti od najvećeg značaja u turističkoj prezentaciji. Svojom posebnošću pojedina kulturna dobra mogu značajno obogatiti turističku ponudu, te se može raditi na njihovom detaljnijem istraživanju. Tumuli u općini Kupres kojih je po autoru Bencu (1986.) bilo pedesetak, istraženo je svega pet, a uništeno do sada šest tumula i stećci sa svojim osebujnim ornamentima iz srednjovjekovnog razdoblja mogu biti tema za detaljnije istraživanje jer nisu dovoljno istraženi.

Metodom komparacije analizirana je kategorija kulturne baštine u osnovu na regionalno područje. Na osnovu valorizacije te ocjenjivanjem dobit će se rezultati o pojedini kulturnim dobrima i njihovom značaju na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini. Na osnovu svega mogu se izdvojiti najznačajnija kulturna dobra, te neka tematska područja koja bi se trebala detaljnije obraditi i osmisliti njihovu ulogu u turističkoj ponudi.

GEOGRAFSKI POLOŽAJ KUPREŠKE VISORAVNI GEOGRAPHICAL POSITION OF THE KUPRES PLATEAU

Kupres je općina koja se nalazi u Hercegbosanskoj županiji, na jugozapadnom dijelu FBiH. Općina obuhvaća grad Kupres i 35 ruralnih naselja (Džaja i Draganović, 1994) Većina kulturnih dobara nalazi se u ruralnim naseljima, u kojima je izražena depopulacija stanovništva, a pojedina ruralna naselja su populacijski prazna. Nadmorska visina Kupreške visoravni kreće se od 1120 do 1150 m, okružena je sa svih strana planinama. Sjeveroistočno su planine razvodno gorje, pa im s jedne strane teku vode u Jadranski sliv, a s druge u Crnomorski sliv (Džaja i Draganović, 1994). Kupreški kraj sastoji se od visokih krških polja: 1. Kupreško polje, 2. Riličko polje, 3. Vukovsko polje i 4. Ravanjsko polje koja su okružena planinama. Kupreški kraj je smješten u bosnskohercegovačkoj regiji visokog dinarskog krša koja se nalazi na granici između mediteranskog prostora na jugozapadu i dolinsko-kotlinske regije srednje Bosne na sjeveroistoku. Najstariji tragovi antropogenog djelovanja datiraju iz ilirskog prapovijesnog razdoblja, tako na ovom prostoru imamo ostatke gradina, tumula, te tragove naselja očuvane do danas (Zubić, 1959). Kulturno-povijesna baština je ravnomjerno rasprostranjena po pojedinim visokim krškim poljima.

KULTURNO-POVIJESNA BAŠTINA OPĆINE KUPRES CULTURAL-HISTORICAL HERITAGE OF THE KUPRES MUNICIPALITY

Na području općine Kupres postoje mnogobrojni ostaci jedinstvene i raznolike kulturno-povijesne baštine koji svjedoče o bogatoj prošlosti ovoga planinskog kraja. Tu možemo pronaći kulturna dobra iz različitih povijesnih razdoblja, od arheoloških lokaliteta iz prapovijesnog razdoblja do značajnih objekata iz XIX. i XX. stoljeća. Najznačajniji antropogeni identifikacijski elementi za razvoj turizma u općini Kupres su:

- 1. Gradina na Poponcu (Pogana Glavica),**
- 2. Mala i Velika Gradina u Vrilima,**
- 3. Gradina na Crljencu u Ravanjskim vratima,**
- 4. Gradina u Ravnom - istočno od Ravanjskih vrata,**
- 5. Kameni tumuli u Dvorištima u Ravnom polju,**
- 6. Prapovijesno naselje kod Jelanja u Vukovskom polju,**

- 7. Zemljani tumuli u Kupreškom polju.**
 - 8. Stražarnica na Kupreškim vratima,**
 - 9. Arheološki ostaci u Otinovcima,**
 - 10. Rimske ceste na Kupresu.**
 - 11. Bazilika u Otinovcima,**
 - 12. Crkvina u Ravnom,**
 - 13. Crkvina u Gornjem Vukovskom,**
 - 14. Crkvina u jezeru Turjača,**
 - 15. Crkva Sv. Trojstva iz XV. st.,**
 - 16. Srednjovjekovni grad Stržanj - iznad izvora Šujice,**
 - 17. Nekropola stećaka Ravanjska vrata – Gornja i Donja nekropola,**
 - 18. Nekropole na Kupreškom polju,**
 - 19. Nekropole na Ravanjskom polju,**
 - 20. Nekropole na Vukovskom polju,**
 - 21. Nekropole na Riličkom polju.**
 - 22. Stari grad Kupres i Vrepčev Han.**
 - 23. Crkva Blagovijesti Presvete Bogorodice u Donjem Vukovskom (1862.),**
 - 24. Crkva sv. Ive u Otinovcima (1889.),**
 - 25. Zgrada državne uprave (1913.).**
- (*Basler, 1953.*, (*Benac, 1986.*), (*Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika FBiH, www.kons.gov.ba-12.4.2012.*), (*Bešlagić, 1954*) (*Mlinarević i dr., 2009*))

TURISTIČKA VALORIZACIJA

KULTURNO-POVIJESNE BAŠTINE OPĆINE KUPRES

TOURIST VALORISATION OF THE CULTURAL-HISTORICAL

HERITAGE IN THE KUPRES MUNICIPALITY

U planiranju razvoja turizma u nekoj turističkoj destinaciji od velikog značenja je valorizacija kulturno-povijesne baštine. Kulturno-povijesna baština je širok pojam pa je tendencija u turizmu da se usvoji naziv „kulturno dobro“ (Kušen, 2002). Kušen predlaže da se nepokretna kulturna dobra koja su turistički atraktivna podjele na sljedeće: arheološka nalazišta, memorijalna područja i objekti, pojedinačni sakralni objekti, pojedinačni profani objekti (npr. Zgrada državne uprave iz 1913.) i objekti vrtne arhitekture (Kušen, 2002). Prepoznavanjem vrijednih kulturnih dobara nekog kraja otvaraju se mogućnosti uključivanja kulturno-povijesne baštine u razvoj turizma. Bitno je probuditi svijest lokalnog stanovništva o važnosti kulturnih dobara i njihovo zaštiti. Suvremeni turistički trendovi zahtijevaju razvijanje selektivnih oblika turizma, a suvremena turistička ponuda mora sadržavati „6 E“ motivacija u turizmu (experience – doživljaj, escape – bijeg, education – obrazovanje, excitement – uzbudjenje, entertainment – zabava i ecology – ekologija) (Hendija Z., 2011.).

U ovom radu je izvršena valorizacija materijalnih kulturnih dobara. Veliki broj kulturnih dobara ima potencijal postati turistički proizvod za razvoj turizma jer nam na jedinstven način prikazuju bogatu i raznoliku povijest kupreškog kraja, njihove običaje, način života, promoviraju etničku tradiciju destinacije i omogućavaju poboljšanje i obogaćivanje turističke ponude koja je trenutno sezonskog karaktera. Odluka o uključivanju kulturnih dobara u turistički proizvod često je zasnovana na nedovoljnem znanju o komponentama koje utječu na popularnost određene turističke atrakcije, a ne na cijelokupnoj procjeni o potencijalu lokalne turističke atrakcije da postanu primarna turistička atrakcija koja će privući turiste kako

bi posjetili destinaciju. Prilikom davanja ocjena za pojedine objekte ocjenjivani su sljedeći elementi, a kategorizacija je preuzeta od autorice Matić (Matić, 2008):

- Turistički položaj,
- Umjetnička vrijednost,
- Ambijent,
- Atraktivnost,
- Izgrađenost,
- Uklopljenost u turističko bogatstvo (Matić, 2008.).

Analizirajući elemente za ocjenjivanje svih objekata možemo zaključiti kako oni u globalu imaju povoljan položaj jer općina Kupres se nalazi na glavnoj prometnici koja povezuje Srednju Bosnu sa Hercegovinom i Dalmacijom. Planiranom izgradnjom koridora Vc te izgradnjom brze ceste prometni položaj ovoga kraja postat će još povoljniji. Također je bitna izgradnja regionalnih cesta koje povezuju ruralna naselja gdje su većinom smještena kulturna dobra. Veliki nedostatak je u razmještaju kulturnih dobara jer su ona rasprostranjena po cijelom kraju, pojedini su znatno oštećeni, zapušteni i teško dostupni. Potrebitno je veliki broj kulturnih dobara na pravilan način zaštiti i boljom prometnom infrastrukturom i uvrštanjem u turističku ponudu učiniti dostupnim. U pogledu atraktivnosti cijelo područje je turistički atraktivno zbog svoje očuvane prirode i bogate povijesti. Umjetnička vrijednost posebno je izražena kod mnogobrojnih stećaka i očuvanoj crkvini. Uklopljenost u ostali turistički ambijent je povoljna jer se većina kulturnih dobara nalazi u blizini prirodnih potencijala te u ruralnim naseljima gdje su još tradicija i običaji zastupljeni. Veliki nedostatak bi trenutno predstavljala nebriga lokalnog stanovništva o kulturnim dobrima. S ciljem opće turističke vrijednosti pristupa se vrednovanju navedenih elemenata. U ovom radu će se izvršiti valorizacija najvjerednijih kulturnih dobara, a da bi ih mogli pregledno prikazati i analizirati podijeljeni su u četiri grupe: 1. Arheološki lokaliteti, 2. Prostorne cjeline i znamenita mjesta, 3.Crkve i ostali sakralni objekti, i 4.Spomenici kulture. Vrednovanje je provedeno za svu kulturno-povjesnu baštinu pojedinačno na sljedeći način (za kulturna dobra) (Matić, 2008.):

- Ocjena 1 (nedovoljna kvaliteta) – nije za turističku prezentaciju,
- Ocjena 2 (kvaliteta zadovoljava) – lokalno turističko značenje,
- Ocjena 3 (dobra kvaliteta) – regionalno značenje,
- Ocjena 4 (vrlo dobra kvaliteta) – šire regionalno značenje,
- Ocjena 5 (odlična kvaliteta) – nacionalno turističko značenje (Matić, 2008.).

Vrednovanje je vršeno za svaki pojedini objekt ili lokalitet posebno, a ocjene su dobivene na osnovi:

1. analizirane znanstvene i stručne literature,
2. terenskim istraživanjima dostupnih lokaliteta i odlazak u muzej i samostan „Gorica“ u Livnu,
3. podataka dobivenih od šumskogospodarskog područja „Kupreško“, Šumarija „Kupres“ koja ima uvid u cjelokupno područje općine Kupres.

Svako pojedinačno kulturno dobro ocjenjeno je na osnovi već navedene skale značenja na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini ili je utvrđeno kako ne postoje uvjeti za turističku prezentaciju nekog kulturnog dobra.

Arheološki lokaliteti – Valorizacija kulturno-povjesne baštine u skupini arheoloških lokaliteta pokazuje da je njihova opća turistička vrijednost 1,89 što ukazuje kako ovi lokaliteti trenutno nisu za turističku prezentaciju te su značajni samo na lokalnoj razini. Veliki problem

ovih lokaliteta je prilično teška dostupnost i zapuštenost, ne postoji put do ovih lokaliteta. Veliki problem predstavlja miniranost lokaliteta Stražarnica na Kupreškim vratima i Srednjovjekovni grad Stržanj. Gradine u selu Ravnom imaju veće udjele u pogledu ambijenta i uklopljenosti u turističko bogatstvo jer na tom području u svim povijesnim razdobljima imamo ostataka, a najpoznatiji su stećci na Ravanjskim vratima. Izgrađenost i umjetnička vrijednost je na niskoj razini, kod svih lokaliteta.

Tab. 1: Turistička valorizacija arheoloških lokaliteta**Table 1: Tourist valorisation of archaeological sites**

Arheološki lokaliteti	Turistički položaj	Umjetnička vrijednost	Ambijent	Atraktivnost	Izgrađenost	Uklopljenost u turističko bogatstvo	Opća turistička vrijednost
Gradina na Poponcu (Pogana Glavica)	3,10	1	1,50	2,30	1	2,30	1,86
Mala i Velika gradina u Virilima	2,10	1,50	2,50	2,30	1	2,30	1,95
Gradina na Crljencu u Ravanjskim vratima	2,10	1,50	2,50	2,30	1	2,50	1,98
Gradina u Ravnom istočno od Ravanjskih vrata	2,10	1,50	2,50	2,30	1	2,50	1,98
Stražarnica na Kupreškim vratima	1,50	1,50	2,50	2,30	1	2,30	1,85
Arheološki ostaci u Otinovcima	2,10	1,50	2	2	1	2,50	1,85
Srednjovjekovni grad Stržanj	1,50	1,50	2,50	2	1	2,30	1,80
Prosječna vrijednost	2,07	1,42	2,28	2,21	1	2,38	1,89

Tab. 2: Turistička valorizacija prostornih cjelina i znamenitih mesta**Table 2: Tourist valorisation of the spatial units and landmarks**

Arheološki lokaliteti	Turistički položaj	Umjetnička vrijednost	Ambijent	Atraktivnost	Izgrađenost	Uklopljenost u turističko bogatstvo	Opća turistička vrijednost
Rimske ceste na Kupresu (tri pravca)	1,50	1,50	2,50	3,50	1	2,50	2,08
Kameni tumuli u Dvoristima u Ravnom polju	2,10	2	2,50	2,30	1	2,50	2,06
Prapovijesno naselje kod Jeljanja u Vukovskom polju	2,10	1	2,50	2,30	1	2,50	1,90
Zemljani tumuli u Kupreškom polju	2,50	2,50	3,50	3,50	1	3,50	2,75
a) Lokalitet Dokanova Glavica – tumul 37*	2,10	2,50	3,50	2,50	1	3,50	2,51
b) Lokalitet Pustopolje – tumul 16*	2,50	2,50	3,50	3,50	1	3,50	2,75
Prosječna vrijednost	2,13	2	3	2,93	1	3	2,34

*Nalazi lokaliteta Dokanova glavica (tumul 37) i Pustopolje (tumul 16) čuvaju se u Muzeju samostana Gorica u Livnu.

Prostorne cjeline i znamenita mjesta – Na osnovi valorizacije nabrojanih lokaliteta i nekih značajnih spomenika njihova prosječna vrijednost je 2,34. Trenutno su značajni samo na lokalnoj razini. Malo veće vrijednosti imaju Zemljani tumuli u Kupreškom polju i to posebno lokalitet Pustopolje - Tumul 16 čiji su ostaci konzervirani i sačuvani u Muzeju samostana Gorice, njihova opća vrijednost je 2,75. Navedeni lokaliteti također se ističu uklopljenosću u ambijent, turističko bogatstvo te su atraktivni na regionalnoj razini, što nam i potvrđuju sačuvani ostaci tumula koji se nalazi u Livnu. U pogledu izgrađenosti lokaliteti su na niskoj razini. Rimske ceste je jako teško pronaći jer su najvećim dijelom pod zemljom i travom.

Sl. 1. Pustopolje – Tumul br.16 otkriveni nalazi (Benac, 1986; Ćavar 2012)
Figure 1. Pustopolje – Tumulus no. 16, discovered findings (Benac, 1986; Ćavar, 2012)

Arheolog A. Benac 1980-ih godina bavio se istraživanjem zemljanih prapovijesnih tumula u Kupreškom polju, najznačajniji tumul predstavlja: Lokalitet Pustopolje – tumul 16 (slika 1). Tumul je bio dimenzija $31\text{m} \times 27,5\text{m}$. Podijeljen je u 4 segmenta. Najvažnije je bilo otkriće u segmentu A. Otkopavanjem segmenata B i D je zahvaćena čitava površina tumula. Ispod slojeva zemlje pronađena je drvena grobница. Daske su bile jako dobro međusobno uglavljenе tako da je drveni sanduk u početku bio gotovo hermetički zatvoren. Gornje daske su na rubovima povijene kao nadstrešnica kuće (posmrtna kuća za pokojnika). Srednja prečka bila je plaznik od drvenih saonica s nizom butona za vezivanje. Grobница bila je prekrivena travom. U grobnici na nekoj životinjskoj koži pronađen je ljudski kostur u zgrčenom položaju prekriven nekom tkaninom koja je prilično očuvana. Zanimljivo kako su zahvaljujući konzervaciji u grobu sačuvane kosti, čak jedan mišić i dlake brade. Mrtvac je sahranjen bez odjeće i bez nakita. Smatra se kako je tu sahranjen jedan od plemenskih ili rodovskih prvaka,

a tumul je gradila zajednica stočara koji su na Kupreškom polju napasali svoja stada. C–14 analiza drva iz grobne konstrukcije pokazala je starost od 3660 ± 120 (1670 ± 120 b.C.) što bi odgovaralo analizi keramike iz Dokanove Glavice iz ranog brončanog doba (Benac, 1986).

Tab. 3: Turistička valorizacija crkava i ostalih sakralnih objekata**Table 3: Tourist valorisation of the churches and other sacral structures**

Arheološki lokaliteti	Turistički položaj	Umetnička vrijednost	Ambijent	Atraktivnost	Izgrađenost	Uklapljenost u turističko bogatstvo	Opća turistička vrijednost
Crkvina u Ravnom	2,10	1	2,50	2,30	1	2,30	1,86
Crkvina u Gornjem Vukovskom	2,10	1	2,30	2,30	1	2,30	1,83
Crkvina u jezeru Turjača	2,10	1	2,50	2,30	1	2,30	1,86
Bazilika u Otinovcima iz V. st.*	3	2	3,50	3,60	2	3,50	2,93
Crkva sv. Trojstva iz XV. st.*	3	2	3,50	3,60	2	3,50	2,93
Crkva sv. Ive u Otinovcima iz XIX. st. *	3	1	3	2,30	1	3	2,21
Crkva Blagovijesti presvete Bogorodice u Donjem Vukovskom*	2,50	2,50	3,50	3,60	3	3,50	3,1
Prosječna vrijednost	2,54	1,50	2,97	2,85	1,28	2,91	2,38

*Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH donijela je odluku o proglašenju nacionalnim spomenicima Bazilike iz V. st., Crkve sv. Trojstva iz XV. st. i Crkve sv. Ive iz XIX. st. u Otinovcima, te Crkve Blagovijesti Presvete Bogorodice u Donjem Vukovskom.

Crkve i ostali sakralni objekti – Ukupna ocjena crkvi i ostalih sakralnih objekata je 2,38 što nam ukazuje na značenje ovih kulturnih dobara na lokalnoj razini. Razlog zašto su ocjene ovako niske je u tome što su pojedine crkvine potpuno uništene ili zapuštene. Temelji Bazilike iz V. st. i Crkva Sv. Trojstva iz XV. st. s prosječnom ocjenom 2,93 i Crkva Blagovijesti Presvete Bogorodice u Donjem Vukovskom s prosječnom ocjenom 3,1 su za turističku prezentaciju skoro na regionalnoj razini. Navedeni spomenici kulture također imaju najbolji turistički položaj, ambijent, uklapljenost u turističko bogatstvo i najatraktivnija su kulturna dobra iz ove skupine.

Bazilika iz V. st. (?) i Crkva Sv. Trojstva u Otinovcima – U selu Otnovci, podno planine Stožera (1758 m) nalazi se trobrodna bazilika najvjerojatnije iz V. st. i na njezinim temeljima sagrađena je srednjovjekovna trobrodna bazilika, odnosno Crkva Sv. Trojstva iz XV. st. Ranokršćanski kompleks, bazilika s predvorjem-narteksom i pratećim prostorijama zauzimao je približno 330 m^2 površine. Po uzdužnoj osi orientiran je u pravcu sjeverozapad-jugoistok. Pronađene su četiri podzemne grobne komore koje su razorenе. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH donijela je u studenom 2007. godine odluku kojom proglašava nacionalnim spomenikom **arheološko područje – ostaci kasnoantičke bazilike iz V. st., ostaci Crkve Presvetog Trojstva iz XV. st. i ostaci Crkve sv. Ivana Krstitelja iz XIX. st. na istim temeljima te pokretno nasljeđe s lokalitetom – fragmenti kamenih ulomaka** (slika 2a. i 2b.) (Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BIH, www.kons.gov.ba -12.4.2012.). Gudelj smatra kako je crkva Svetog Trojstva izjednačena s temeljima ranokršćanske bazilike, jer su mjere crkve Svetog Trojstva i ranokršćanskog sklopa (bazilika s predvorjem), približno iste. Dok je crkva Sv. Ive bila izmaknuta prema sjeveru, iako su graditelji 19. stoljeća zadržali širinu i orientaciju starijih građevina. Objedinjavajući

baziliku i predvorje, podigli su prostraniju crkvu jedinstvene unutrašnjosti (Gudelj, 2000). Pronađeni arheološki nalazi su konzervirani i djelomično rekonstruirani ostaci građevina te je ovo arheološko nalazište zamišljeno kao arheološki park na otvorenom (Gudelj, 2000).

Slika 2a (gore) i 2b (dole): Ostatci Bazilike iz V.st. (?) i Crkve Sv. Trojstva u Otinovcima (Ćavar, 2012)
Figure 2a and 2b Remains of the Basilica from the 5th ct. (?) and Holy Trinity church in Otinovci (Ćavar, 2012)

Nakon arheoloških iskapanja, obnovljen je seoski put kako bi se moglo lakše pristupiti novosagrađenoj crkvi Sv. Ive u Otinovcima i kako bi svi zainteresirani posjetitelji mogli pogledati do sada otkrivene arheološke nalaze. U blizini obnovljene crkve Sv. Ive nalazi se i župna kuća, u kojoj se čuva pokretno nasljeđe s ovog lokaliteta. Arheološko područje Otinovci, iako je proglašeno još prije deset godina nacionalnim spomenikom, do danas nije

uvršteno u turističku ponudu grada Kupresa. Potrebna je adekvatna zaštita i turistička valorizacija, kako bi ovo arheološko područje bilo posjećeno, posebno u ljetnom razdoblju godine.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH donijela je u studenom 2007. godine odluku kojom se Arheološko područje – Otinovci sa ostacima crkava iz 5., 15. i 19. stoljeća, u općini Kupres, proglašava nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Nacionalni spomenik čini arheološko područje – ostaci kasnoantičke bazilike iz 5. stoljeća, ostaci crkve Presvetog Trojstva iz 15. stoljeća i ostaci crkve Sv. Ivana Krstitelja iz 19. stoljeća na istim temeljima te pokretno naslijede s lokaliteta (fragmenti kamenih ulomaka)¹.

Crkva Blagovijesti presvete Bogorodice u Donjem Vukovskom (1862.), izgrađena je na lokalitetu zvanom Crkvine, u selu Kudilji – Donje Vukovsko. Naselje je udaljeno 12 km od Kupresa. Ruralno naselje Donje Vukovsko nije baš dobro prometno povezano s gradom Kupresom, jer su ceste loše kvalitete i asfaltirane samo do Kukavičkog jezera, a od Kukavičkog jezera nailazimo na makadamski put koji vodi do crkve. Početkom prvih desetljeća 16. stoljeća, na Kuprešku visoravan se doseljava pravoslavno stanovništvo s kojim dolaze i svećenici. Prve pravoslavne crkve počinju se graditi u drugoj polovini 19. stoljeća i to: Crkva posvećena Presvetom Trojstvu u Blagaju kod Kupresa, Crkva Blagovijesti Presvete Bogorodice u Donjem Vukovskom - koja je građena 1862. godine (te građena ili obnovljena 1864.) i crkva posvećena Svetom Nikoli u Ravnom, koja je podignuta 1911. godine. Ova crkva predstavlja jedinu sačuvanu pravoslavnu crkvu na području općine Kupres².

Slika 3. Crkva Blagovijesti Presvete Bogorodice u Donjem Vukovskom (Ćavar, 2012.)

Figure 3. The Annunciation of the Holy Mother of God church in Donje Vukovsko (Ćavar, 2012.)

¹ Internet: www.kons.gov.ba – (12.04.2012.);

<http://aplikacija.kons.gov.ba/kons/public/nacionalnispomenici?search=idgrad:undefined:144>, (7.10.2017).

² Internet, www.kons.gov.ba – (12.04.2012.)

Pravoslavna crkva Blagovijesti Bogorodičine oštećena je tokom zadnjeg rata u BiH i od tada nije u upotrebi. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH donijela je u studenom 2007. godine odluku kojom se Graditeljska cjelina – Pravoslavna crkva Blagovijesti Presvete Bogorodice u Donjem Vukovskom, u općini Kupres, proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine³. Nacionalni spomenik Pravoslavna crkva Blagovijesti Presvete Bogorodice, koja je smještena u ruralnom naselju Donje Vukovsko, prilično je teško prometno dostupna, jer ne postoji adekvatna cestovna povezanost. Veliki je problem također i nepostojanje putokaza koji bi usmjerili moguće posjetitelje do ovoga značajnog nacionalnog spomenika. Posebno je jako teško doći do udaljenijih ruralnih naselja u općini Kupres u zimskom razdoblju pa bi bilo potrebno osigurati osnovnu infrastrukturu (ceste, putokaze, rasvjeta oko crkve), prije zaštite i turističke valorizacije.

Tab. 4: Turistička valorizacija spomenika kulture**Table 4: Tourist valorisation of the cultural monument**

Arheološki lokaliteti	Turistički položaj	Umetnička vrijednost	Ambijent	Atraktivnost	Izgrađenost	Uklopljenost u turističko bogatstvo	Opća turistička vrijednost
Nekropole stećaka Ravanjska vrata – Gornja i Donja nekropola*	2,50	4	4,50	5	1	4,50	3,5
Nekropole stećaka u Kupreškom polju	2,50	3,50	4	4,50	1	4	3,25
Nekropole stećaka u Vukovskom polju	2,50	3,50	4	4,50	1	4	3,25
Nekropole stećaka u Ravanjskom polju	2,50	3,50	4,50	4,50	1	4,50	3,41
Nekropole stećaka u Riličkom polju	2,50	3,50	4	4,50	1	4	3,25
Stari grad Kupres i Vrepčev han	1	2,20	1	3	1	2,50	1,78
Zgrada državne uprave iz 1913.*	3,10	2,50	2,50	2,50	2,20	2,50	2,55
Prosječna vrijednost	2,37	3,24	3,50	4,07	1,17	3,71	2,99

* Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH donijela je odluku o proglašenju nacionalnim spomenicima nekropole stećaka Ravanjska vrata – Gornja i Donja nekropola, a na listi peticija za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima se nalazi Zgrada državne uprave iz 1913. godine.

Spomenici kulture – iz ove skupine većina kulturnih dobra su od velikog značenja ne samo na lokalnoj nego i regionalnoj razini s prosječnom ocjenom od 2,99. Ocjena bi bila i veća da su ova kulturna dobra prikladnije zaštićena, a ne prepuštena propadanju te da su pojedini lokaliteti prometno dostupniji. Najvrjednija kulturna dobra su srednjovjekovne nekropole stećaka, a posebno se ističe svojim ornamentima nekropola stećaka na Ravanjskim vratima čija je opća turistička vrijednost 3,5 od regionalnog značenja. Uz to, ova nekropola stećaka je dobila najveću ocjenu 4,50 i 5 u segmentu atraktivnosti, ambijenta i uklopljenosti u turističko bogatstvo jer je na tom području zabilježeno puno ostataka iz svih povijesnih razdoblja. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH donijela je odluku o proglašenju nacionalnim spomenicima nekropole stećaka Ravanjska vrata – Gornja i Donja nekropola. Najmanju prosječnu turističku vrijednost imaju spomenici kulture Stari grad Kupres i Vrepčev han s ocjenom 1,78 zbog toga što o ovim spomenicima znamo samo iz literature.

³Internet, www.kons.gov.ba - (12.04.2012.);
<http://aplikacija.kons.gov.ba/kons/public/nacionalispomenici?search=idgrad:undefined:144>, (7.10.2017.)

Srednjovjekovne nekropole Stećaka - Stećci su kameni nadgrobni spomenici, raznovrsnih oblika, koji su kao općenarodni običaj klesani i postavljeni širom područja Bosne i Hercegovine kao i na susjednim područjima Srbije, Crne Gore i Hrvatske od kraja XII. do kraja XVI. st.. Najveći broj se nalazi u BiH gdje je zabilježeno 59 593 stećka. Na stranicama znatnog broja spomenika isklesani su zanimljivi dekorativni i simbolični reljefi (Bešlagić, 2004). U zapadnim krajevima Hercegovine i u nekim krajevima zapadne Bosne (npr. Kupres) kao i u dobrom dijelu Dalmacije za ove spomenike najčešće se upotrebljava ime „mašet“. Naziv najvjerojatnije dolazi od talijanske riječi „massetto“ (veliki kamen) jer se ovaj naziv koristi u zapadnim krajevima gdje je moglo biti utjecaja talijanskog jezika (Bešlagić, 1971; Lovrenović, 2009). Lovrenović je u novije vrijeme istraživanjem oblasti visokih polja općine Kupres pronašao 40 nekropolu i više primjeraka izdvojenih spomenika, s ukupno evidentiranih 1055 stećaka. Najviše dominiraju ploče 572, sanduka i visokih sanduka je 315, sljemenjaka 69, fragmenata i amorfnih spomenika 97 i samo 2 križa. Ornamentika stećaka na kupreškoj visoravni je relativno bogata i obuhvaća ukrase, socijalne i religijske simbole, te figuralne predstave: bordure, rozete, stilizirani ljiljani, zvijezda, polumjesec, križ, ruka s mačem, štiti s mačem, djedovski štap, ruke, kolo, lov, figure ljudi i životinja itd. Figure ljudi i životinja uz scenske prikaze pojavljuju se 28 puta na 25 stećaka različitih nekropola. Turnir koji ima obilježja zapadnoeuropeanskog podrijetla i zastupljen je u Hercegovini na stećcima u Kupresu prikazan je 6 puta na 6 spomenika. Stećci na Kupreškoj visoravni mogu se smjestiti u razdoblje između kraja XIV. i početka XVI. Stoljeća (Lovrenović, 2009). Nekropole stećaka postoje na sljedećim lokacijama: 1. Ravanjsko polje, 2. Vukovsko polje, 3. Gornja i Donja nekropola stećaka na Ravanjskim vratima, 4. Riličko polje i 5. Kupreško polje. Bešlagić je detaljnim istraživanjem ovog područja identificirao 1055 stećaka (Bešlagić, 1954).

Nekropola stećaka Ravanjska vrata je najznačajnija nekropola kupreške visoravni. Ravanjska vrata su prolaz oko 100 m šrine koji spaja Vukovsko i Ravanjsko polje. **Gornja nekropola na Ravanjskim vratima** neposredno se nadovezuje na Donju nekropolu. Nekropola broji 25 nadgrobnih spomenika (Bešlagić, 1954).

Istaknuti primjerak je **Spomenik br. 12** – Sljemenjak s podnožjem, dobro obrađen i očuvan, samo je nešto utonuo. Sljeme je blago povijeno i ima strehe na sve strane. Ukršten je sa svih strana. Na jugoistočnoj bočnoj strani plastično je prikazan turnir dva viteza na konjima. Na glavama su im kape koje završavaju šiljcima, a u rukama imaju mačeve. Vitezovi s konjima su u arkadama, tj. oni su uokvireni uspravnim stupovima koji su povezani lukovima. Srednji stup je dvostruk i iznad njega isklesan je dodatak u formi stiliziranog križa ili ljiljana (slika 4.). Na sjeverozapadnoj strani također je plastično prikazana scena dviju ljudskih figura (muškarca i žene) u arkadama. Figure su odvojene stupovima kao i na prvoj strani koji se gore vežu lukovima. Na jugozapadnoj strani plastično je prikazana stilizacija biljke. Na krovnoj plohi plastično su isklesane dvije rozete s osam latica i između njih jedan polumjesec otvorom okrenut prema gore. Na hrabtu je trodirana vrpeča. (Bešlagić, 1954). Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika u BiH 26. listopada 2010. godine odlukom proglašava nacionalnim spomenikom **Povjesno područje – Prapovjesnu gradinu i nekropolu sa stećcima Ravanjska Vrata (Donja i Gornja nekropola)** (Internet, Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BIH www.kons.gov.ba -12.4.2012.). Nacionalni spomenik ima u Donjoj i Gornjoj nekropoli ukupno 68 stećka⁴.

⁴ (Internet, www.kons.gov.ba – (12.04.2012.);
http://aplikacija.kons.gov.ba/kons/public/uploads/odluke_hrv/Kupres_Ravanjska%20vrata%20HRV.pdf,
(7.10.2017.)

Neki od stećaka koji se nalaze u nekropoli stećaka Ravanjska vrata i u drugim nekropolama stećaka duž kupreškog polja, imaju sačuvane ornamente te se mogu prepoznati, ali dosta njih je uništeno uslijed surovih vremenskih uvjeta. Ornamentika se slabo vidi ili se ne vidi, dosta stećaka je utonulo u zemlju, neki su napukli ili oštećeni, neki su premješteni. Neke nekropole stećaka su posebno nedostupne jer se nalaze u blizini minskih polja, kao što je nekropola stećaka „Rastičevska manšeta“ koja se nalazi u blizini ruralnog naselja Rastičevac, što predstavlja veliki problem za turističku valorizaciju i zaštitu.

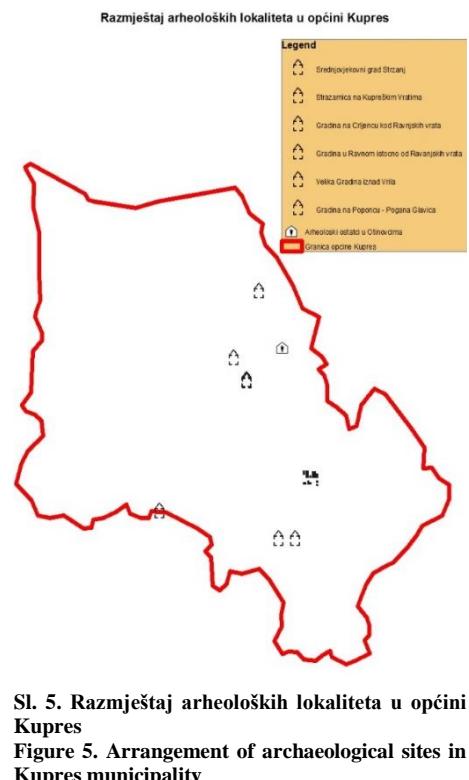
Sl. 4. Ravanjska Vrata – Gornja nekropola stećaka (Bešlagić, 1954; Ćavar 2012)
Figure 4. Ravanjska Vrata – Upper stećak tombstone necropolis (Bešlagić, 1954; Ćavar 2012)

MOGUĆNOST PRIMJENE GIS-a ZA RAZVOJ TURIZMA I ZAŠTITU KULTURNO-POVIJESNE BAŠTINE OPĆINE KUPRES

POSSIBILITY OF APPLYING GIS FOR THE DEVELOPMENT OF TOURISM AND PROTECTION OF THE CULTURAL-HISTORICAL HERITAGE OF KUPRES MUNICIPALITY

Geografsko-informacijski sustav, skraćeno GIS u najužem je smislu računalni alat za kreiranje i analiziranje geografskih objekata, odnosno pojava i događaja u prostoru. Tehnologija GIS-a integrira zajedničke operacije baze podataka, kao što su pretraživanja i statističke analize s vizualnim geografskim analizama temeljene na kartografskim prikazima. (Pahernik, 2005). Mogućnost primjene GIS-a za razvoj turizma na ovom prostoru bitna je zbog toga što je moguće pohraniti sve podatke o kulturno-povijesnim spomenicima i bogatoj prirodnoj baštini na jednostavan i pregledan način. Uz to karte izrađene GIS-alatima mogu sa

svim ostalim podatcima postati detaljnije tematske turističke karte s konkretnom turističkom ponudom uvrštenom u kartu, npr. o smještajnim objektima, restoranima, benzinskim crpkama, drugim mogućnostima. Bitno je u bazu podataka staviti mogućnost zaštite već poznatih kulturno-povijesnih spomenika i prirodne baštine, te zabilježiti neka nova arheološka istraživanja koja se budu vršila na ovom području. Potrebno je identificirati navedene spomenike, probuditi svijest lokalnog stanovništva o potrebi zaštite bogate kulturno-povijesne baštine te uvrstiti je u turističku ponudu. GIS-alatima su izrađene tematske karte koje prikazuju razmještaj pojedinih kulturnih dobara na prostoru općine Kupres. Tematske karte prikazuju kulturna dobra koja su najvrijednija i najatraktivnija, odnosno koje bi vrijedilo staviti u turističku ponudu, a da bi ih mogli pregledno prikazati i analizirati podjelit ćemo ih u četiri grupe isto kao prilikom valorizacije. Za općinu Kupres i Kupreško ŠGP (Šumsko gospodarsko područje) postoji skenirana topografska karta 1:25000, koja kao rasterски format služi kao temeljni sloj u GIS-u na koji se dodaju vektorski slojevi. Kupreško ŠGP je nabavilo GIS-hardvere i -softvere kako bi imali što detaljniji pregled na ovom prostranom terenu⁵. Prilikom izrade ovoga rada korišteni su njihovi podatci.

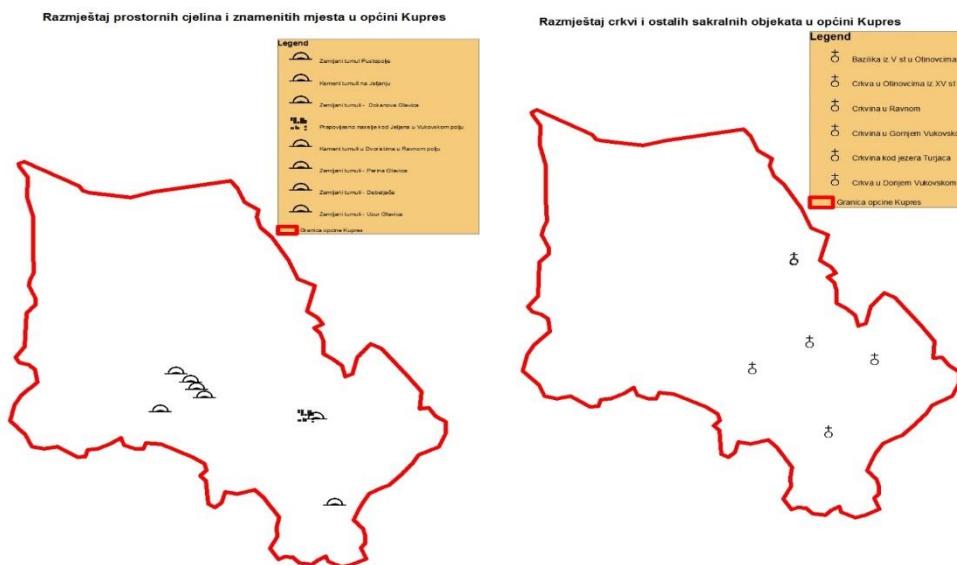

Potrebno je napraviti Registar kulturno-povijesnih dobara koji je ključni dio cijelokupnog informatizacijskog i dokumentacijskog sustava zaštite i upravljanja kulturnim dobrima bez

⁵Interni podatci Šumsko gospodarskog društva „Hercegbosanske šume“, d.o.o. Kupres, Šumarija „Kupres“, 2012.

čije cjelovitosti i dostupnosti nije moguće osigurati punu primjenu sustava upravljanja kulturnim dobrima. Informacijski sustav podrazumijeva izradu GIS-a kako bi se (identificirala kulturna dobra) rješenja o registriranim kulturnim dobrima povezala s zemljopisnom kartom i pripadajućim katastarskim česticama, što je potrebno ako želimo primjereno zaštiti kulturno-povijesno nasljeđe. Primjenom GIS-alata u geoprostornoj analizi i prostornom predočavanju kulturno-povijesnih dobara te vizualizacijama na karti omogućeno je, s geografskog aspekta, predočavanje i valorizacija kulturno-povijesnih dobra na lokalnoj razini (općina Kupres), regionalnoj razini (Hercegbosanska županija ili regija Hercegovina) i nacionalnoj razini (država BiH). Primjenom GIS-alata na taj način se može izraditi katalogizacija ukupne kulturno-povijesne baštine za cijelu BiH s interaktivnim atlasom (slikama, promotivnim videom i tekstom za svako kulturno dobro koje želimo prikazati i ponuditi potencijalnim turistima).

Prvu skupinu čine arheološki lokaliteti prikazani su na jednoj tematskoj karti pod nazivom Razmještaj arheoloških lokaliteta u općini Kupres (slika 5).

Sl. 6. Razmještaj prostornih cjelina i znamenitih mjesta u općini Kupres (slika lijevo)

Figure 6. Arrangement of spatial units and landmarks in Kupres municipality

Sl. 7. Razmještaj crkvi i ostalih sakralnih objekata u općini Kupres (slika desno)

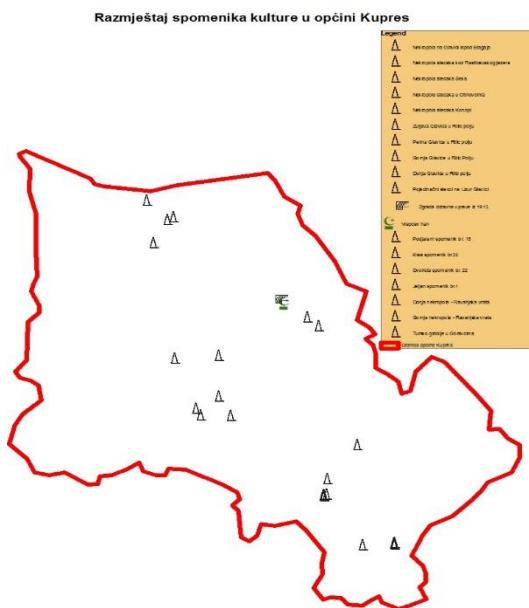
Figure 7. Arrangement of churches and other sacral structures in the Kupres municipality

Drugu skupinu čine prostorne cjeline i znamenita mjesta koje smo prikazali i na tematskoj karti pod nazivom Razmještaj prostornih cjelina i znamenitih mjesta u općini Kupres (slika 6.). U ovoj skupini bi trebalo detaljnije istražiti zemljane tumule.

Treću skupinu čine sakralni objekti – crkve i stare crkvine koji su prikazani na tematskoj karti pod nazivom Razmještaj crkvi i ostalih sakralnih objekata u općini Kupres (slika 7.).

Kod ove skupine kulturnih dobara najbolje su očuvani temelji Bazilike iz V. st. i Crkve Sv. Trojstva iz XV. st. u Otinovcima, te Crkva Blagovijesti Presvete Bogorodice u Donjem Vukovskom.

Četvrtu skupinu čine pojedini spomenici kulture koji su pregledno prikazani na tematskoj karti Razmještaj spomenika kulture u općini Kupres (slika 8.), koji prema valorizaciji imaju najveću vrijednost. Tu su prikazani najznačajniji stećci, a u obliku poligona su prikazane najznačajnije nekropole stećaka. Mogao bi se uraditi prikaz pojedinih nekropola stećaka.

Sl. 8. Razmještaj spomenika kulture u općini Kupres
Figure 8. Arrangement of the cultural monuments in the Kupres municipality

la je do 2015. godine). Bez lokalne turističke zajednice i konkretnog plana za razvoj turistički atraktivne destinacije mogu se razvijati sezonski u zimskom razdoblju privatna skijališta, hoteli, restorani te dodatni sadržaji jer su bazirani samo na ekonomsku osnovu. Zbog svega navedenog ne postoji organizirana, marketinški prezentirana i osmišljena turistička ponuda koja je nužna za dalji održivi turistički razvoj. Na osnovi navedenog možemo zaključiti kako kulturno-povjesni spomenici u općini Kupres nisu turistički atraktivni, ali pored toga nisu ni turistički valorizirani i prezentirani. Gotovo je zanemariv broj ljudi koji će platiti putovanje kako bi vidjeli stećke na Kupreškom polju, ostatke crkvi u Otinovcima ili crkvu u Donjem Vukovskom. Iz prapovijesnog razdoblja turistički su najznačajniji arheološki nalazi zemljanih tumula na Kupreškom polju, koji su sačuvani u Muzeju samostana Gorica u Livnu. U ilirskom i rimskom razdoblju nije bilo značajnijih ostataka. Iz srednjovjekovnog razdoblja najznačajniji su stećci koji se nalaze na više lokacija Kupreške visoravni i ostaci crkava, ali navedeni

U općini Kupres kulturno-povjesni spomenici koji su rasprostranjeni cijelim područjem Kupreške visoravni, prilično su neistraženi i zapostavljeni, a njihova uloga u razvoju turizma je zanemariva. Glavna ulaganja u razvoj turizma u općini Kupres odnose se na izgradnju Zimskih sportsko-rekreacijskih centara i razvoja sportsko-rekreacijskog turizma, koji predstavljaju glavne atraktivne faktore u zimskim mjesecima. Najveći broj posjetitelja i vlasnika kuća za odmor i rekreaciju posjećuju ovu turistički atraktivnu destinaciju sezonski u zimskom razdoblju. Na ovom prostoru je turizam u razvoju, pri čemu bi uvrštanje kulturno-povjesne baštine u turističku ponudu bio veliki doprinos za proširivanje i obogaćivanje turističkih atrakcija općine Kupres. Veliki problem predstavlja to što je ovo prilično gospodarski nerazvijeno i depopulacijsko područje, posebno u ruralnim naseljima gdje su locirana kulturna dobra. Nemogućnost daljeg turističkog razvoja je također u tome što ne postoji lokalna turistička zajednica (radi

nalazi iz srednjovjekovnog razdoblja nisu adekvatno turistički prezentirani, ni valorizirani, a pojedini se nalaze u blizini miniranih područja, što predstavlja veliki problem prilikom turističke valorizacije. Turističku ponudu u općini Kupres u ljetnom razdoblju trebalo bi obogatiti uvrštanjem kulturno-povijesnih spomenika, pa da ih posjete učestaliji posjetitelji kupreške visoravni (turisti i vlasnici kuća za odmor). Potrebno je kulturno-povijesne spomenike turistički valorizirati na način da se ulože kapitalna sredstva u njihovo održavanje, prezentaciju, marketing, odnosno izgradnju osnovne infrastrukture. Izgradnjom osnovne infrastrukture relevantni društveni atraktivni faktori općine Kupres trebaju biti lako dostupni (prometno i preko interneta), društvene atrakcije, posebno nacionalni spomenici, trebali bi biti osnova za lokalnu i regionalnu turističku ponudu, pogotovo u ljetnom razdoblju. Sva kulturno-povijesna dobra smještena su u ruralnim naseljima koja su zahvaćena procesom depopulacije ili su populacijski prazna, a s ulaganjem u društvene atraktivne faktore, postoji mogućnost revitalizacije gospodarstva u ruralnim naseljima. Na taj način mogli bi posjetiteljima ponuditi i prodavati tradicionalne i ekološke proizvode, jer je ovo tradicionalno stočarsko područje.

Najznačajniji spomenici kulturno-povijesne baštine u općini Kupres i na razini Bosne i Hercegovine su trenutno „stećci“ – srednjovjekovni nadgrobni spomenici koji su uvršteni na UNESCO-vu listu svjetske baštine. Iz Bosne i Hercegovine na toj listi uvrštene su 22 nekropole stećaka od kojih je uvrštena nekropola stećaka - Ravanjska Vrata, u blizini ruralnog naselja Ravno u općini Kupres⁶.

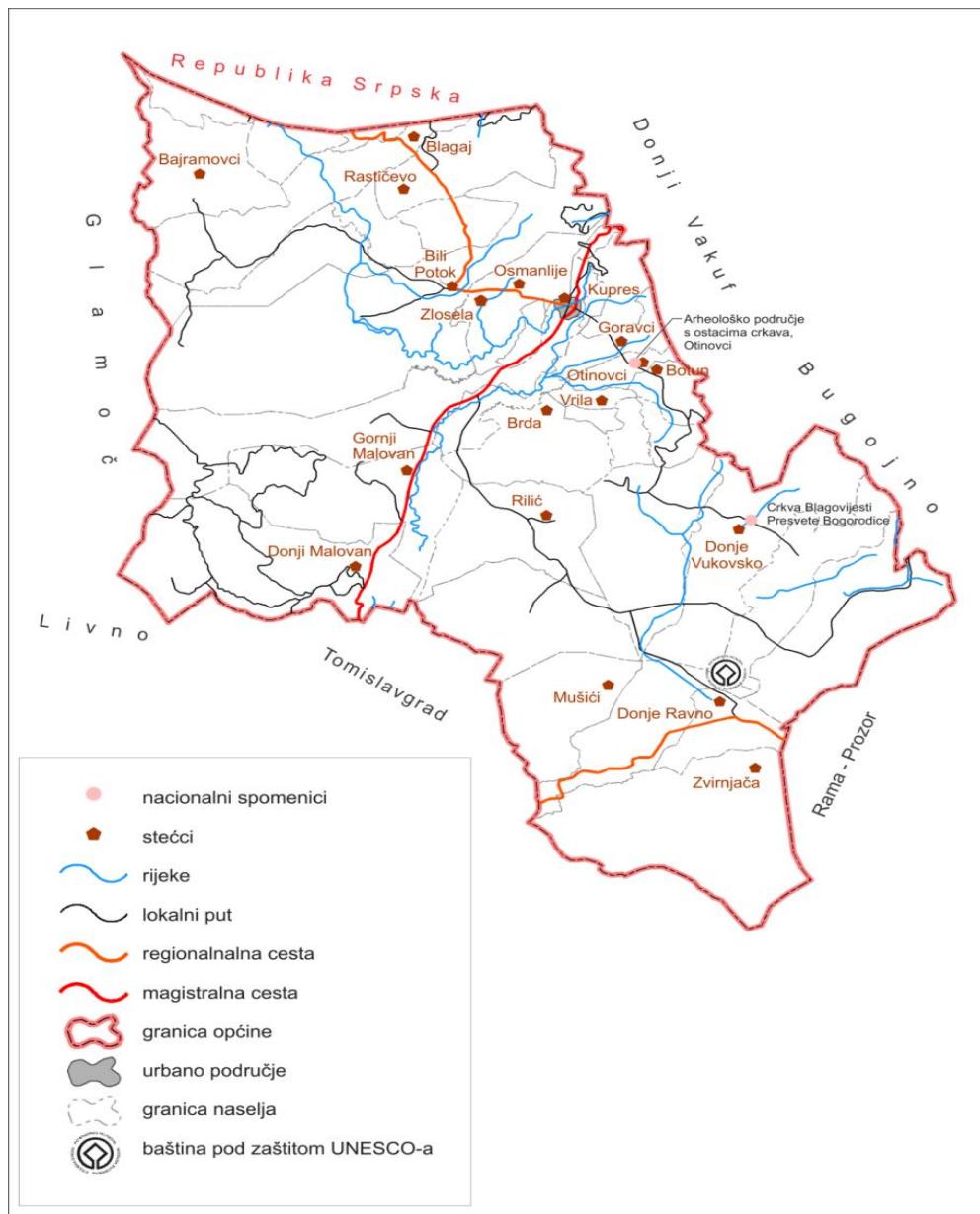
Od prethodno navedenih kulturno-povijesnih spomenika općine Kupres potrebno je izdvojiti najznačajnije na nacionalnoj razini. Kulturno-povijesni lokaliteti općine Kupres koji su uvršteni u Svjetsko nasljeđe Bosne i Hercegovine, a odgovarajućim odlukama proglašeni nacionalnim spomenicima, su sljedeći⁷:

1. Arheološko područje Otinovci s ostacima crkava iz V., XV. i XIX. stoljeća
2. Prapovijesno područje prapovijesna gradina i nekropola sa stećcima Ravanjska Vrata (Donja i Gornja nekropola)
3. Graditeljska cjelina pravoslavna crkva Blagovijesti Presvete Bogorodice u Donjem Vukovskom

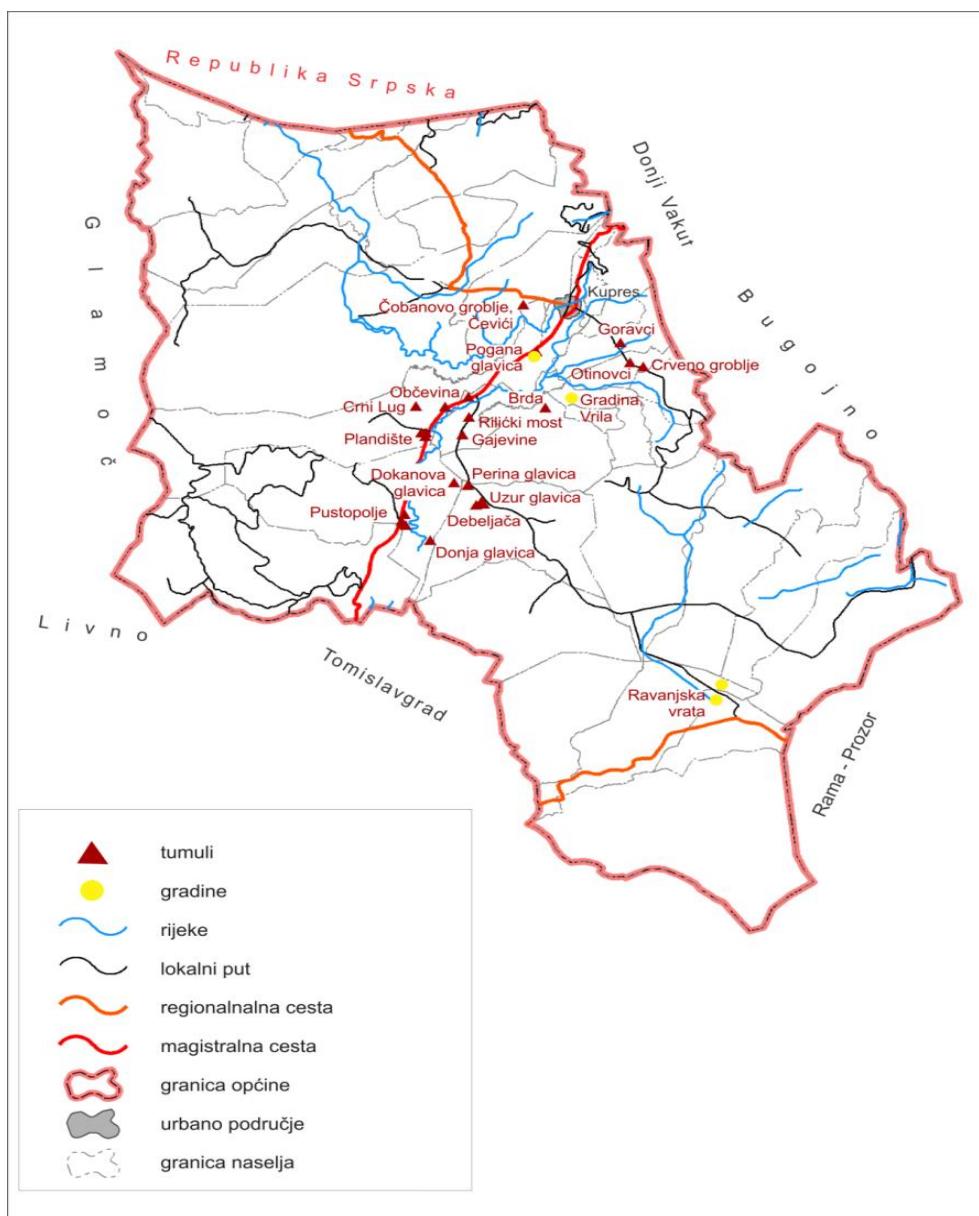
Najznačajniju kulturno-povijesnu baštinu potrebno je identificirati u prostoru, turistički valorizirati, prezentirati i svakako uvrstiti u turističku ponudu, poseban je naglasak na vrijednosti stećaka koji su rasprostranjeni duž cijele kupreške visoravni. Njihov položaj i rasprostranjenost u prostoru prikazani su na karti (slika 9). Svakako bi trebali biti sastavni dio lokalne i regionalne turističke ponude. Potrebno je spomenuti značajne i turistički atraktivne zemljane tumule na Kupreškom polju koji se nalaze na listi peticija Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH.

⁶ Internet: <http://whc.unesco.org/en/list/1504>, http://kons.gov.ba/nacionalni_spomenici/svjetsko_bih/default.aspx?id=6189&langTag=bs-BA, (7.10.2017.)

⁷ Internet: <http://aplikacija.kons.gov.ba/kons/public/nacionalnispomenici?search=idgrad:undefined:144>, (7.10.2017.)

Sl. 9. Prostorni raspored nacionalnih spomenika i nekropola stećaka u općini Kupres (Ćavar, 2019)
Figure 9. Spatial layout of national monuments and necropolises of stećak tombstones
in Kupres municipality (Ćavar, 2019)

Sl. 10. Prostorni raspored zemljanih tumula i prapovijesnih gradina u općini Kupres (Ćavar, 2019)
 Figure 10. Spatial distribution of earth tumuli and prehistoric hill-forts in the Kupres municipality (Ćavar, 2019)

Zemljani tumuli na Kupreškom polju – Zemljani tumuli su najzanimljiviji arheološki nalaz iz prapovijesnog razdoblja na Kupreškom polju. Rasprostranjeni su samo na području Streljanice i Občevine, dakle između Rilića, Gornjeg Malovana i Kupresa (Basler, 1953), kao i duž kupreškog polja u blizini glavne prometnice M 16 i regionalnog puta 418, a prema ruralnom naselju Rilić. Prema novijim istraživanjima položaja i stanja zemljanih tumula koja su radili Katastar općine Kupres i Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH 2013. godine, oni su na terenu identificirali preostale zemljane tumule. Napravili su popis identificiranih i snimljenih Zemljanih tumula i gradina na Kupreškom polju te tim istraživanjem identificirali ukupno 55 zemljanih tumula i 2 gradine, Gradina Vrila i Pogana glavica (Ivić i dr., 2013). Prema Basleru na području kuppeške visoravni postoje četiri identificirane prapovijesne gradine, dvije na kuppeškom polju, potom dvije na lokalitetu poznatom kao Ravanjska vrata, između Vukovskog i Ravanjskog polja. Zemljani tumuli se nalaze na listi peticija Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH⁸, što znači da bi mogli biti u budućnosti proglašeni nacionalnim spomenicima (Ćavar, 2019). Svakako ih treba uvrstiti u lokalnu i regionalnu turističku ponudu.

Priredbe, ustanove i kultura života i rada također nisu jasno definirani, valorizirani i identificirani kao turistička atrakcija, te zbog navedenih razloga nisu također uvršteni u turističku ponudu općine Kupres.

Turističku ponudu općine Kupres treba osmisliti na način da se turistički valoriziraju i prezentiraju prirodna i kulturna dobra, te prikažu detaljno na tematskim turističkim kartama, kako bi se turizam na kuppeškoj visoravni razvijao u zimskom i ljjetnom razdoblju u skladu s održivim razvojem.

Navedena kulturna dobra se nalaze u ruralnim naseljima, koja su djelomično napuštena ili u njima živi uglavnom starije stanovništvo, prometno su slabo povezana lokalnim putom i makadamskim putovima s gradom, a postoji i opasnost od mina. Uvrštanje kulturnih dobara u turističku ponudu podrazumijeva bolju prometnu povezanost i revitalizaciju zapostavljenih ruralnih područja.

Literatura

Literature

- Basler, D., 1953:** *Kupres*, Poseban otisak iz „Glasnika zemaljskog muzeja“, Sarajevo.
- Benac, A., 1986:** *Prahistorijski tumuli na Kupreškom polju*, Sarajevo.
- Bešlagić, Š., 1954:** *Kupres – Srednjovjekovni nadgrobni spomenici*, Sarajevo.
- Bešlagić, Š., 2004:** *Leksikon stećaka*, Sarajevo.
- Bešlagić, Š., 1971:** *Stećci i njihova umjetnost*, Sarajevo.
- Ćavar, I., 2019:** Geografski aspekt sekundarnog stanovanja u općini Kupres, doktorska disertacija, Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti, Sveučilišta u Mostaru.
- Džaja M., 1989:** *Kupres (1878-1940)*, Banja Luka.
- Džaja M., Draganović K., 1994:** *Sa kuppeške visoravni*, Baško polje-Zagreb.
- Gudelj, Lj., 2000:** Ranokršćanski kompleks u Otinovcima na Kupreškoj visoravni, *Starohrvatska prosvjeta*, 3 (27), Split, 95-113.
- Hendija, Z., 2011:** Suvremeni trendovi u međunarodnom turizmu, Ekonomski fakultet u Zagrebu, http://web.efzg.hr/dok/TUR_zhendija//MT_01_web_trendovi.pdf. (od 12.4.2012.)
- Ivić, B., Huseinagić, H., Ćurković, D., Mihaljević, A., Mijoč, M., Magaš, B., Čobanov, S., 2013:** Tumuli na Kupresu, Katastar općine Kupres, Kupres.

⁸ Internet, <http://aplikacija.kons.gov.ba/kons/public/listapeticija/show/3595?return=&page=57>, (7.1.2018.).

- Kušen, E., 2002:** *Turistička atrakcijska osnova*, Zagreb.
- Lovrenović, D., 2009:** Stećci – Bosansko i humsko mramorje srednjeg vijeka, Rabic, Sarajevo.
- Matić, V., 2008:** *Turistička valorizacija spomeničkih vrijednosti sjeverozapadne Srbije*, II geografski kongres u Neumu, 335 – 340.
- Mlinarević, M., Bačić, K., Bezić, H., Klanac, A., Kupusović, T., Musa, S., Vasilj, S., Šumelj, A., Bilić, M., Bandalović, K., Bošnjak, M., Smolčić-Jurdana, D., Perić, I., Šverko Grdić, Z., Bagarić, L., Deban, K., Kuzmanić, M., Magaš, D., Galović, T., Palić, F., 2009:** Master plan razvoja turizma za područje Kupresa, Kupres.
- Pahernik, M., 2005:** *Uvod u geografsko informacijske sustave*, Zagreb.
- Zubić, N., 1959:** Kupreško polje – fizičko-geografski prikaz, Sarajevo

SUMMARY

TOURIST VALORISATION OF CULTURAL-HISTORICAL HERITAGE IN KUPRES MUNICIPALITY-GEOGRAPHICAL ASPECT

Izabela Ćavar

University of Mostar, Faculty of Science and Education, Department of Geography
Mostar, Matice hrvatske b.b., Bosna i Hercegovina
izabela.cicak@gmail.com; izabela.cavar@fpmoz.sum.ba

In the area of Kupres municipality and at an altitude of 1150 meters there are four karst fields, where the diverse and rich cultural-historical heritage of this region is distributed. About 30 sites of cultural goods have been recorded, ranging from archaeological sites from prehistoric times to significant sites dating from the 19th and 20th century. For easier and more transparent valorisation, cultural goods are divided into 4 groups. Valorisation has established that there are **seven archaeological sites** with local significance, but are not for tourist presentation, and these sites are quite inaccessible and severely neglected. **Six sites of spatial units and significant landmarks** have been identified, which are significant at the local level, although some cultural goods are also significant at the regional level due to their attractiveness. The most significant cultural good in this group is the site Pustopolje - Tumulus 16. **Seven sacral objects** were identified, and by the tourist valorisation of average values it was determined that they are significant at the local level. Individual sacral objects, e.g. foundations of the Basilica from the 5th century and the Holy Trinity church from the 15th ct. in Otinovci and the Church of the Annunciation of the Holy Mother of God in Donje Vukovsko, due to their attractiveness, their incorporation into tourist wealth and the ambience, are determined to have the value at the regional level by valorisation. These monuments were declared national monuments by the Commission to Preserve National Monuments of B&H. The most significant is the group of **seven sites of cultural monuments** with 1055 stećak tombstones registered, which are distributed throughout the Kupres municipality area and they represent the unique cultural wealth of this region. The most significant specimens are the medieval necropolises of stećak tombstones Ravanjska vrata - Upper and Lower necropolis of stećak tombstones. During the valorisation, it was determined that the aforementioned monuments have the tourist significance at the regional level with the highest average rating, and were declared national cultural goods by a decision of the Commission to Preserve National Monuments of B&H, which are under UNESCO protection.

The deterioration and damage of cultural goods was determined by the method of analysis and field research. Difficult accessibility and neglect pose a huge problem, there is no awareness of the local population about the need of protecting and preserving the culture and tradition, there are no projects and interest of the local community in including cultural goods into the tourist offer. The local population has not raised awareness of learning, protection and presentation of the cultural heritage with the aim of a sustainable use of available resources.

By identification and valorisation of the cultural-historical heritage in the Kupres municipality the conditions for the formation of a database have been created and by using the GIS tools overview maps have been made, with the distribution of individual cultural goods in Kupres municipality. Likewise, there is the possibility of further more detailed presentation. Based on these data, GIS tools and precise positioning, the basis for an attractive tourist offer could be made, which would contain all the cultural-historical heritage of this region. The combination of cultural and natural heritage would give a complete and clear idea of which tourist attractions Kupres municipality can offer to potential tourists. Creation of an interactive map for the entire heritage of the Kupres region would be of great importance for the planned tourism development in Kupres municipality.

The aforementioned cultural goods are located in rural settlements, which are partially abandoned or mainly inhabited by the older population, they are poorly connected to the town by local and macadam roads, and there is a danger of mines. The inclusion of cultural goods into the tourist offer implies better transport connectivity and revitalisation of the neglected rural areas.

Author

Izabela Ćavar, doctor of geographical science, senior assistant at the Faculty of Science and Education, University of Mostar. Assistant professor for subject Urban Geography. Participates in research connected to social geography, urban geography and tourist geography.